

Мирослав Д. ПЕШИЋ*

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за историју
Ниш

СТРАНАЧКЕ БОРБЕ У КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ 1882–1883. ГОДИНЕ*

Анстракт: У раду је приказана страначка борба у Краљевини Србији 1882–1883. године. Формално организовање политичких странака почетком 1881. године представља почетак новог периода у политичком животу Србије. Главна карактеристика политичког живота у Србији осамдесетих година 19. века састојала се у огорченој борби између радикала и напредњака, у којој се на страни напредњака ангажовао и краљ Милан Обреновић. Он је био главна сметња што радикали, иако већ 1882/83. најбројнији у народу, нису успели ни тада, ни годинама потом да дођу на власт, него су дуго времена били прогањани. У намери да спречи радикализам у Србији, краљ Милан се све више противио увођењу либералних реформи и отворено показивао приврженост увођењу личног режима.¹

Кључне речи: Радикална странка, страначке борбе, Напредна странка, Народна скупштина, избори.

Уставом из 1869. године уведен је представнички систем у Србији, који је створио неопходне политичке предуслове за организовање модерних политичких странака. Редовно одржавање избора и учешће

---

* miroslav.pesic@filfak.ni.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Модернизација западног Балкана* (Ев.бр. 177009).

¹ Сви датуми у тексту дати су према новом календару, осим ако није другачије наведено.

Народне скупштине у процесу доношења закона утицали су на лакше повезивање политичких истомишљеника са њиховим политичким лидерима, којима је приликом избора било важно да успоставе што чвршће односе са својим бирачима.² Након доношења Устава из 1869. године либерали се окупљају под вођством Јована Ристића, а нешто касније долази до окупљања опозиционих младоконзервативаца. У исто време појавила се трећа политичка групација – присталице и следбеници Светозара Марковића. Младоконзервативци су водили порекло од уставобранитељских конзервативаца. За разлику од њих, група младоконзервативних политичара била је надахнута либерално-демократским идејама, тј. њихов конзервативизам је био у знатној мери разблажен либерализмом.³ Скупштински избори од октобра 1874. године имали су велики значај за историју политичких странака у Србији. После тих избора у Скупштини се појавило неколико политичких групација: Светоандрејски либерали предвођени од стране Јеврема Грујића, Ристићеви либерали, конзервативци Јована Мариновића, зачеци младоконзервативаца и народњака, будућих радикала.⁴ Процес организовања политичких странака убрзали су млади интелектуалци окупљени око листа *Видело*, а повезани са народњацима у Народној скупштини. После оставке Ристићеве владе 31. октобра 1880. године, владу су образовали младоконзервативци на челу са Миланом Пироћанцем (2. новембар 1880 – 3. октобар 1883. године). Младоконзервативци и радикали заједно су наступали против либерала. Углавном су кандидовани они људи који су били „љути“ противници Ристићеве владе. О њиховој страначкој припадности, тј. да ли су нагињали младоконзервативцима или радикалима није се водило рачуна. Иако није ушао у нову владу, Никола Пашић није прекинуо савезништво са младоконзервативцима, јер су му били потребни у борби против Ристића и његових либерала, које је сматрао највећим непријатељима. Међутим, да не би дошло до забуне, тј. да би бирачи знали „ко је ко у коалицији, зашта се ко бори“ и да би младоконзервативце унапред обавезао да се држе датих обећања, Пашић је издао проглас *Пријатељима народа*, који је објављен у *Виделу* 20. новембра 1880. године.⁵

---

² Д. Јанковић, *Рађање парламентарне демократије. О политичким странкама у Србији XIX века*, Београд 1997, 131.

³ *Програми и статуту српских политичких странака до 1918. године*, прир. В. Крстић, Р. Љушић, Београд 1997, 109.

⁴ С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, књ.1, Београд 1990, 204–205.

⁵ В. Казимировић, *Никола Пашић и његово доба 1845–1926*, књ.1, Београд 1990, 354.

Предизборна коалиција радикала и младоконзервативаца показала се оправданом, јер је однела победу над Ристићевим либералима који су од 128 посланичких места освојили само седам⁶. После победе на изборима 12. децембра 1880. године младоконзервативни прваци ставили су до знања радикалима да им савез више није потребан. Ово потврђује чињеница да ни после заједничке победе на изборима нико од радикала није ушао у владу Милана Пироћанца, тј. да се ништа није променило у саставу Пироћанчеве владе која је остала једнопартијска.⁷ Ситуацију је додатно погоршао кнез Милан Обреновић који није хтео да Никола Пашић буде потпредседник Скупштине, иако се Пашић по броју освојених гласова налазио на другом месту. Приликом избора председништва Скупштине највећи број гласова је добио младоконзервативац Алекса Поповић – 141, Никола Пашић – 134, а Милан Кујунџић – 128 гласова. Краљевим указом за председника Скупштине је постављен Алекса Поповић, а за потпредседника Милан Кујунџић. За секретаре Скупштина је изабрала Марка Петровића, Милана Жуњића, Ристу Поповића, Николу Крупежевића, Љубомира Молеровића и Лазара Петровића.⁸

Други редовни сазив Народне скупштине састао се 19. јануара 1882. године. После три прелиминарна састанка свечано отварање седница Народне скупштине обављено је кнежевом беседом 22. јануара 1882. године.⁹ За председника Скупштине поново је изабран Алекса Поповић, а за потпредседника Милан Кујунџић. У већини скупштинских одбора изабрани су посланици из владајуће Напредне странке, док представника опозиције није било ни у одбору за адресу.¹⁰ У скупштини су прочитана два нацрта адресе: одборски и опозициони. Док је нацрт одборске адресе био обична парафраза престоне беседе, у нацрту адресе опозиције се захтевала промена Устава, увођење самоуправе „кроз све гране унутрашњег државног живота и једноставније државно уређење“. На скупштинској седници 27. јануара Милан Кујунџић је прочитао адресу већине. Између осталог у адреси већине је стајало: „Племенитост си своју засведочио, Господару племенитом владалачком мудрошћу, којом си угашене домове толиких жртава политичких подиго, оживео и на општи напредак одушевио. /.../ Народно ће представништво оваквој родољубивој предусретљивости и са

⁶ С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, књ.2, Београд 1990, 47.

⁷ А. Шемјакин, *Идеологија Николе Пашића 1868–1891*, Београд 2008, 154.

⁸ *Стенографске белешке Народне скупштине 1880/81*, књ.1, Београд 1881, 14–16.

⁹ А. Раденић, *Радикална странка и тимочка буна*, књ.1, Зајечар 1988, 296.

¹⁰ Ј. Продановић, *Историја политичких странака и струја у Србији*, књ.1, Београд 1947, 467.

своје стране изаћи савесно на сусрет са свом озбиљношћу, увиђавношћу и готовошћу. А снагу у раду даваће Народном представништву непоколебљива љубав и оданост Теби, Господару, срећи Твога дома, слава Твога имена и напретку народа српског.“¹¹ Радикали су саставили своју адресу, која се у потпуности разликовала од оне коју је влада предложила. Председник Народне радикалне странке Никола Пашић је прочитао адресу скупштинске мањине.

У адреси мањине се наводи: „Господару, признајемо, да су политичке слободе, донесене у последњој скупштинској сесији, покренуле на боље наш политички развитак; но тешко нам пада што морамо отвореном искреношћу признати, да су многи у истој сесији донесени економски и финансијски закони веома тегобни за одржање наше економске независности и по даљи развитак нашег народног газдинства. Уговор о грађењу железнице при извршивању своме показао је многе непотпуности, и многе зебње, исказане на прошлогодишњој скупштини, почеле су се обистињавати, и прошлогодишњи финансијски закон о новим изборима изведени су на основи, која је противна духу и особинама нашег народа, и показивали су се при својој примени веома теретни, и створили у земљу толику забуну, да се влада вашег Височанства латила и расписа, да њима преиначава постојеће законе, што је произвело још већу забуну и неспоразум у народу.“ За адресу већине гласало је 99 посланика, док се за адресу мањине изјаснило 50 посланика. Према устаљеној пракси адресу су потписивали сви посланици без обзира на страначку припадност. Међутим, овог пута су радикали одбили да потпишу адресу већине. Осим што нису потписали адресу, радикалски посланици су одбили да учествују у делегацији која је кнезу Милану требало да преда адресу. Радикал Димитрије Катић је одговорио председнику Скупштине Алекси Поповићу кад га је овај позвао да учествује у делегацији, да „неће да се прими учешћа у предаји адресе“, јер су је посланици већине „сами правили па нека је и сами носе и предају Кнезу.“¹²

Случај са адресом је био почетак огорчене борбе између радикала и напредњака у којој се на страни напредњака ангажовао и кнез Милан Обреновић. Понашање радикалских посланика у вези са адресом је узнемирило кнеза Милана, који је читаву ситуацију искористио да би напао радикале. Вест о паду Генералне уније 30. јануара 1882. године додатно је погоршала ионако затегнуте односе између власти и опозиције. Телеграфским путем вест о паду Генералне уније је стигла у редакцију *Самоуправе* касно увече 31. јануара 1882. године. Пера Тодоровић наводи

---

¹¹ *Стенографске белешке Народне скупштине за 1880/81*, књ. 1, 24.

¹² Р. Милошевић, *Тимочка буна, Успомене*, Београд 1923, 30–31.

да је „Уредништво одмах те ноћи спремило ванредан број и сутрадан запрепашћена Србија је у том броју читала чланчић под насловом „Тешко земљи“, који је почињао са „Великаши, проклете вам душе!“ и у коме се даље разлагало како је падом Генералне уније Србија оштећена с 40 милиона динара, како је свака жива душа у Србији задужена с преко 30 динара, а свака пореска глава с 15 дуката и да све има да се плати на суво и забадава.“ Никола Пашић је у име радикалне групе посланика 7. фебруара 1882. године поднео интерпелацију председнику владе, захтевајући одговор на питање, да ли је влади из поузданих извора познато финансијско стање Генералне уније а затим је у 12 тачака образложио да је банкротством Генералне уније, Србија претрпела велику штету. На крају интерпелације, Пашић је захтевао од владе да се изјасни „какве мере мисли да предузме да заштити српске интересе.“¹³ У интерпелацији се захтевало да влада у року од два дана одговори на постављена питања. Заступник министра финансија, министар просвете и црквених дела Стојан Новаковић је одговорио на поднету интерпелацију. Он је рекао да је влада, без обзира на поднету интерпелацију, имала намеру да Скупштину обавести о стању српских финансија после пропасти „Генералне Уније“. После банкротства Генералне уније влада је одмах упутила у Париз министра финансија Чедомиља Мијатовића „и према извештајима којима располаже Србија нема узрока бојати се, да би се њени интереси падом Уније повредили“. Влада је одбила да на интерпелацију одговори у року од два дана, захтевајући од Скупштине да се интерпелација „не прими као хитна, него да се одговор на њу одложи донде, докле се ствар не расчисти толико, колико је за јавност потребно“.¹⁴

¹³ П. Тодоровић, *Крвава година*, прир. Л. Перовић, Београд 1991, 93.

¹⁴ Интерпелацију су потписали: Никола П. Пашић, Павле Вуковић, Марко Петровић, Димитрије Катић, Арса Дреновац, поп Милан Ђурић, Аврам Сандић, Новак Милошевић, Петар Васић, Петар Стефановић, Владислав Павловић, Михаило Смиљанић, Милош Симић, Василије Павић, Павле Радивојевић, Филип Милојковић, Раша Милошевић, Иван Протић, Коста Таушановић, Васа Стошић, Љуба Дидић, Димитрије Ристић, Станоје Динић, Риста Ђисић, Живко Миленковић, Поп Маринко Ивковић, Димитрије Цветаковић, Максим Милутиновић, Маринко Марковић, Вујца Тодосијевић, Смиљко Ђирић, Благоје Божић, Таса Ђикић, Стеван Грнчаревић, Алекса Станојевић, Ранко Тајсић, Лала Николић, Глигорије Поповић, Риста Поповић, Јован Николић, Станко Петровић, Стојан Станковић, Ђорђе Милетић, Милосав Степановић, Ђурђе Ђоровић, Андрија Перуничкић и Сима Несторовић (*Никола Пашић у Народној скупштини*, књ.1, прир. Л. Перовић, Београд 1997, 713).

Два дана касније, 9. фебруара 1882. године Никола Пашић је поднео још једну интерпелацију „председнику министарства и министру спољних послова о преношењу уговора склопљеног са Генералном унијом“. Радикали су захтевали одговор на питање да ли влада има намеру да уговор који је био склопљен са Генералном унијом, пренесе на неко друго финансијско друштво које би завршило изградњу железничке пруге. Пашић је захтевао од председника Скупштине да интерпелацију прогласи за хитну „јер кад се ствар сврши онда је излишан одговор“. Председник Скупштине је одговорио да ће интерпелацију предати председнику владе и да ће о његовом мишљењу обавестити Скупштину.¹⁵ Партијске страсти се нису смириле ни после проглашења Србије краљевином 6. марта 1882. године. *Самоуправа* је пропратила проглас краљевине овим речима: „Са гледишта општих српских интереса и међународнога значаја наше државе Радикална странка очекује да ће се овим актом, који има историјске важности за српски народ, боље ујемчити и на сигурнији пут извести вођење наше спољне политике, и у том смилу поздравља ову одлуку Народне скупштине не пропуштајући да и у овој значајној прилици изјави: како Радикална странка у свима спољним и унутрашњим питањима, нарочито у тешком финансијском питању, остаје и даље у свему на гледишту за које је до сад била срећна наћи толико свесног и толико живог одобравања у народу.“¹⁶

Уредништво *Самоуправе* је 9. марта 1882. године објавило чланак под називом *Дакле нећемо тако!* У њему су радикали оштро напали напредњаке да су дозволили Генералној унији да емитује државне обвезнице пре него што су радови на изградњи железнице почели. „Вама је главно да сазнате шта је са банкротством вашег солидног Бонтуа, шта ће бити са железницом и штетом и хоће ли ваш Чеда једном посигурно одредити какав у вторник или петак кад ће доћи, те да се ви смирите и опозицију умирите.“¹⁷ Пошто влада није одговорила на поднете интерпелације, Никола Пашић је 15. марта 1882. године поново упутио захтев влади да у року од 24 сата одговори на поднете интерпелације или ће у супротном опозиција напустити Скупштину. Влада је на Пашићеву интерпелацију одговорила 16. марта 1882. године. У одговору се наводи да Пашићево питање „у себи садржи претњу, да он и његово друштво у Скупштини не може даље остати, ако влада не одговори за 24 сата на извесне већ поднешене интерпелације. Оваква питања пропраћена претњама влада Краљева не прима.“¹⁸

---

¹⁵ *Исто*, 718–719.

¹⁶ *Самоуправа*, бр. 36 (23. фебруар/7. март 1882).

¹⁷ *Самоуправа*, бр. 37 (25. фебруар/9. март 1882).

¹⁸ *Никола Пашић у Народној Скупштини*, књ.1, 765–766.

Оставку на посланичке положаје поднео је 51 радикал и два либерала. Том приликом председник Скупштине је рекао: „Мада већина решава у друштву опет она нема права да потре све своје дужности према мањини.“ Опозиција не може рећи да јој је скупштинска већина забранила да слободно искаже шта мисли, али њена је дужност да се покорава већини, јер без тога „нема напретка у друштву“. Колективну оставку опозиционих посланика председник Скупштине је окарактерисао као покушај опозиције да онемогући нормалан рад парламента.¹⁹ У ванредном броју од 17. марта 1882. године *Самоуправа* је објавила чланак *Влада је одговорила*, у коме је оптужила напредњачку владу да је српски народ оштетила за најмање 18–20 милиона динара. „Влада не даје одговора, јер шпекулира да се вештом каквом досетком извуче из одговорности. Влада не даје рачуна, јер је уверена да кад би рачуна дала да би себе за навек упропастила, а и народу српском показала да га је њеном лакомисленом радњом увукла у нове и још теже заплете но што су постојали после рата.“²⁰ По Уставу из 1869. године био је предвиђен трочетвртински кворум за пуноважан рад парламента. Рачуница радикалских посланика била је јасна. Изласком 53 посланика, Скупштина би изгубила кворум за рад, па је једино законито решење било да се Скупштина распусти и да се распишу нови избори. Крња Скупштина се прогласила за надлежну да распише изборе за 53 упражњена посланичка места. Краљу Милану и напредњачкој влади је било јасно да после банкрутства Генералне уније не би добила већину на изборима „па су се стога одлучили на незаконит поступак“.²¹

За упражњена посланичка места избори су заказани за 27. мај 1882. године. Уочи избора влада је у већини округа поставила своје окружне начелнике. У „*Српским новинама*“ објављен је краљев указ којим је постављено шест нових начелника, који су имали задатак да напредњачким кандидатима обезбеде победу. За начелника Чачанског округа постављен је Коста Ј. Радовановић, Крушевачког Атанасије Петровић, Ужичког Милован Браловић, Ћупријског Алимпије Богић, Јагодинског Милоје Јовановић и Крагујевачког Мијаило Миловановић.²² Почетком априла 1882. године краљ Милан је кренуо на путовање по Србији, тј. да агитује за напредњаке, а против радикала. Свуда је нападао радикале за које је говорио да „беже и напуштају скупштину као кукавице“.²³ Тако је, на пример, у Драгачеву

¹⁹ *Исто*, 768.

²⁰ *Самоуправа*, бр. 42 (5/17. март 1882).

²¹ *Историја српског народа*, V/1, Београд 1994, 64 (Ч. Попов).

²² *Српске новине*, бр. 58 (13/25. март 1882).

²³ М. Трифуновић, *Историја Радикалне странке од постанка до 1917. године*, Београд 1998, 98.

окупљеним грађанима рекао „да они имају неког посланика који осам година долази на Скупштину, но да га краљ никад није видео. Замолио је народ да не верује лажним апостолима и да не бирају хрђаве кметове за посланике.“ У депутацији за дочек краља Милана Обреновића у Чачку био је изабран и Ранко Тајсић. На улазу у зграду Окружног начелства Ранка Тајсића је зауставио официр који му је пренео наређење краља Милана да га не жели примити. Локална власт у Чачку не само да није дозволила Ранку Тајсићу да поздрави краља, него му је наложила да напусти град. Капетан среза Драгачевског Љуба Јевремовић је наредио Ранку Тајсићу да одмах напусти Чачак. Тајсић је пандуру који је дошао да му саопшти наређење капетана изјавио: „Иди Милошу па кажи твом капетану да ја из Чачка нећу да идем док мој домаћи посао не свршим. Ако ме ико силом нападне, силом ћу га и одбити.“²⁴ Власт је забранила збор Радикалне странке у Гучи на коме је требало да говори Ранко Тајсић.²⁵

На све веће нападе краља Милана Обреновића радикали су одговарали тиме што су подстицали непослушност сељака према владајућем режиму. Сељаке су саветовали да поцепани и дроњави дочекују краља „да би му показали како је под напредњацима народ осиротео и оголео“.²⁶ Да би пребацио одговорност на радикале да нису хтели да дочекају краља Милана Обреновића, окружни начелник Браловић је заповедио сељацима да краља не дочекују у Ужицу, већ у околним селима како би се оптужили радикали да нису хтели да дочекају краља. Окружни начелник Браловић је послао извештај о краљевом доласку суседним општинама и наредио да се сељацима дозволи да краља дочекају у Ражану, Косјерићу и Буковима на граници између Ваљевског и Ужичког округа. У Буковима је краља дочекала мала група сељака. Незадовољан дочеком, краљ је упитао председника општине А. Поповића: „Шта значи ово, г. Председниче? Кад сам, као књаз, са Намесништвом овамо пролазио, било је на овоме месту више света да ме дочека и поздрави, но што има букава у планини; сад међутим, нема никог!“ Председник је одговорио краљу да је ово радикалски крај и да је за све крив радикалски посланик Новак Милошевић. Састанак краља и сељака у Брајковићу био је буран. Кад је председник Општине Сеча Река Јевта Симеуновић почео говор, краљ га је зауставио: „Нећу да те слушам. Је ли те поп Новак научио? Одлази!“ Затим се окренуо маси и казао: „Ваш је посланик побегао из Скупштине. Ја нећу да ми га више шаљете.“ Том приликом су два угледна домаћина из Карана Доса Костић и

---

²⁴ Д. Тодоровић, *Народни трибун Ранко Тајсић*, Београд 1983, 160–162.

²⁵ *Самоуправа*, бр. 63 (22. април/4. мај 1882).

²⁶ С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, књ. 2, 146.

Павле Бакрачић одговорили краљу: „Хоћемо попа Новака!“ Краљ се толико изнервирао да је одбио да посети Ужице. У каснијем разговору са Новаком Милошевићем, у Нишу 1885. године, краљ Милан је рекао да је променио план, јер је у међувремену сазнао да су Ужичани на улазу у град написали: „Господару овуда је пролаз за Босну!“ У Ужице је дошао и аустријски генерал из Вишеграда да поздравља краља Милана.²⁷

Бивши председник Скупштине Алекса Поповић је унапред обавестио краља Милана о припремама за његов дочек у Ужицу. Саопштио је краљу да је свештеник Милан Ђурић изабран да га поздравља и да је на улазу у варош написано: „Херцеговац срце стеже, заклетвом се теби веже и Босна и Херцеговина и Србија стара твоја бити мора.“ Изабрана је депутација од 20 људи која је требало да замоли краља да посети Ужице. На челу те депутације био је Стојан Поповић. Депутација је кренула за Пожегу и дочекала краља у селу Жудовине. Стојан Поповић је поздрављао краља који му је том приликом рекао: „Хоћу да чујем жеље и потребе народне, али то хоћу да чујем из уста народних, а не њих неколицине као напр. поп Новака.“ Тако је, на пример, приликом посете Шапцу, краљ изгрдио учитеља из Богатића Михаила Јовића да несавесно обавља свој посао и да се меша у политику. Том приликом краљ је рекао: „Ако се не поправе такви учитељи, онда шта их снађе нек себи припишу.“²⁸

Напредњачка полиција се користила свим средствима да би онемогућила победу радикалских првака. Председник Радикалне странке Никола Пашић је активно учествовао у предизборној кампањи. Зајечарци су га са великим одушевљењем дочекали. Да би помогао прогоњеним радикалима, Главни одбор странке је на седници 27. и 28. марта 1882. године донео следећу одлуку: да месни одбори саставе спискове ухапшених радикала и да о томе обавесте Главни одбор странке. „*Самоуправа*“ је отворила посебну рубрику за прикупљање добровољних прилога. Образован је посебан фонд за „потпомагање гоњених радикалаца“, којим је у складу са чл. 7 и 23 Статута странке руководио Главни одбор странке.²⁹ Преко штампе радикали су највише нападали „триумвире“ напредњачког кабинета: Пироћанца, Гарашанина и Стојана Новаковића. Министра просвете и црквених дела Стојана Новаковића су оптуживали да је отпустио најбоље учитеље „не хајући ни мало за то што су то готово најбољи учитељи, што они раде свој учитељски посао тачно и на задовољство свију

²⁷ *Политика*, бр. 6914 (29. јул 1927); С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, књ. 2, 146–147.

²⁸ *Самоуправа*, бр. 60 (15/27. април 1882).

²⁹ *Самоуправа*, бр. 48 (18/30. март 1882).

пријатеља школе и њенога напретка, и што тиме очевидно наноси велику и непроцењиву штету школи и омладини што учи“. За Гарашанина су говорили да командује полицијом „најважнијом бојном снагом у изборној борби /.../ и он је као и његов друг Столе пустио у дејство сву своју вештину, сву своју умну снагу, да бојну снагу распореди како се најбоље може, овако како ће најсигурније моћи ићи у изборни бој“.³⁰

У предизборној кампањи представници Радикалне странке су се залагали за увођење парламентарног система владавине, тј. да изборна права грађана буду изнад права „свих државно правних чинилаца у земљи“. Захваљујући томе, радикали су успели да током 1882. године задобију већинску подршку народа, упркос свим притисцима власти. Напори напредњачке владе да уз помоћ полиције придобије бираче остали су узалудни. Веровање напредњака да ће од радикала преотети десетак посланичких мандата „било је више него илузорно.“³¹ *Самоуправа* је у чланку *Јел Могуће?*, објављеном два дана уочи избора, оптужила владу да прикрива штету насталу банкротством Генералне уније и да је емитовала државне обвезнице за покриће настале штете. Бирачи су се позивали да воде рачуна о томе за кога ће да гласају „јер ако народ пашаље аманаше тј. напредњаке онда нека плаћа, јер онда ће сам бити крив и нико му на свету не може помоћи кад сам тако хоће“.³² За разлику од званичног извештаја напредњачке владе да је Србија успела да наплати дугове пропале Генералне уније, радикали су тврдили да је земља оштећена за 18 милиона и 500.000 динара у вези са изградњом железничке пруге, а када је у питању лутријски зајам још 3.666.600 динара. Укупно 22.166.000 динара. „Народ српски оштећен је кад је уговор са Бонтуом закључен био, и та штета сада јасно на видик изилази.“³³ Радикали су позивали бираче да гласају за оне кандидате „који су показали толико увиђавности да су предсказали сву ону несрећу која нас је постигла од Бонтуа; једном речи бирајте старе посланике радикалне који су подавали оставке“. За напредњаке су говорили да би учинили све како би што дуже остали на власти „јер знајте да се ту тера шпекулација с вашим поверењем“.³⁴

На изборима од 27. маја 1882. године у већини места кандидати Радикалне странке су однели победу. Стојан Протић наводи да је на накнадним изборима од 27. маја победила скупштинска опозиција.

---

³⁰ *Самоуправа*, бр. 55 (3/15. април 1882).

³¹ А. Раденић, *нав. дело*, 362.

³² *Самоуправа*, бр. 74 (13/25. мај 1882).

³³ *Самоуправа*, бр.72 (9/21. мај 188).

³⁴ *Самоуправа*, бр.73 (11/23. мај 1882).

„Опозиција је добила од народа поново поверење.“³⁵ Напредњаци нису успели да освоје дванаест посланичких мандата колико им је било потребно за трочетвртинску већину у Народној скупштини, јер су радикали од 50 изабраних посланика освојили 45, а напредњаци само пет посланичких мандата.³⁶ Тако је, на пример, у Зајечару са 353 гласа поново победио Никола Пашић, у Крушевцу са 474 гласа изабран је поново Арса Дреновац, у Књажевцу је победио Алекса Станојевић, у Пироту Раша Милошевић. За посланика Моравског среза је изабран радикал Станко Петровић, у Свилајнцу Димитрије Катић, у Голупцу Риста Поповић, у Бајиној Башти Сима Милошевић, у Ужицу поп Милан Ђурић, у Чачку Ранко Тајсић, у Крагујевцу Владисав Павловић, у Сокобањи Љуба Дидић. Слична ситуација је била и на осталим бирачким местима.³⁷ Према указу од 2. јуна 1882. године Народна скупштина је требало да настави рад, али су новоизабрани посланици опозиције по други пут поднели оставку на посланички мандат, тј. одбили да учествују у раду Народне скупштине.³⁸ Краљ Милан је 5. јуна 1882. године примио у аудијенцију виђеније радикалске прваке. Том приликом предочио је радикалима да „интереси земаљски захтевају да се партијске борбе ублаже и да би радикална странка могла покушати кад је при изборима победила да нађе удесан пут измирења“. Покушај краља Милана да приволи радикале да остану у Скупштини није уродио плодом. Радикали су одлучили да истрају у својој намери да натерају краља да распусти Скупштину и распише нове опште изборе.³⁹ Изабрани радикалски посланици су „Одбору за пријављивање посланика и испитивање њихових пуномоћија“ 6. јуна поново поднели оставку. Том приликом су се захвалили бирачима на указаном поверењу и истакли да „неће ући у Скупштину, која није више уставни и законити представник народни: јер би уласком својим одобрили и потврдили оно, што је неуставно и незаконито /.../ и по томе сматрамо као једини пут, који нам патриотизам и свест о уставности у овој прилици налажу тај, да вратимо своја пуномоћија народу, који нам их је и дао, и с тога вам јављамо, да овај наш акт сматрате као оставку на наша посланичка места...“⁴⁰

³⁵ С. Протић, *Одломци из уставне и народне борбе у Србији*, књ.1, Београд 1911, 108.

³⁶ С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, књ. 2, 149.

³⁷ *Самоуправа*, бр. 76 (16/28. мај 1882). – Резултати избора.

³⁸ Ч. Митриновић, М. Н. Брашић, *Југословенске Народне скупштине и Сабори*, Београд 1939, 95.

³⁹ *Самоуправа*, бр. 79 (25. мај/6. јун 1882).

⁴⁰ *Самоуправа*, бр. 80 (27. мај/8. јун 1882). – Одбору за пријављивање посланика и испитивање њихових пуномоћија.

Влада Милана Пироћанца је због тешког пораза на изборима понудила оставку, али је била одбијена од краља Милана Обреновића. И напредњачки клуб се изјаснио против оставке владе.⁴¹ Напредњачки клуб је на седници 6. јуна 1882. године донео одлуку да влада настави свој рад и да се распишу други допунски избори, с тим да се за посланике прогласе они кандидати који буду други по броју освојених гласова. Краљевим указом од 8. јуна расписани су накнадни избори за 12. јун 1882. године.⁴² Радикали су позвали бираче да на изборима 12. јуна гласају за исте посланичке кандидате за које су гласали и 27. маја 1882. године. На овим изборима напредњаци су освојили само два мандата и опет нису имали већину у Народној скупштини. На 33 бирачка места гласачи су се изјаснили за бивше радикалске посланике. *Самоуправа* је у чланку *Шта сад?* објавила да је „180.000 пореских глава у два маха и на супрот свима власничким ујдурмама најсвечаније изјавило: одобравамо потпуно и готови смо да подупремо снажан радикални правац.“⁴³ Упркос великом успеху радикала, власт је поништила њихове мандате, док је за посланике прогласила напредњачке кандидате који су на изборима освојили незнатан број гласова. Њих су радикали прозвали „двогласцима“.⁴⁴

Према званичном саопштењу владе од 21. јуна 1882. године на изборима 12. јуна изабрани су претежно напредњачки посланици „на место оних“ који су одбили да уђу у Народну скупштину.⁴⁵ Скупштина

---

⁴¹ У тренутку када је Пироћанац поднео оставку, дошли су у име клуба Напредне странке Милан Кујунџић и Марко Милојковић и позвали Гарашанина, Новаковића и Милана Пироћанца да дођу у клуб странке. Том приликом су „нападнути једногласно зато што намеравају оставити управу“. Пироћанац наводи „да кад се од свих чланова клуба чуло да они траже да влада остане морали смо попустити“ (М. Пироћанац, *Белешке*, прир. С. Рајић, Београд 2004, 29).

⁴² Архив Српске академије наука и уметности (АСАНУ), Дневник Милана Ђ. Милићевића, бр. 9327, од 25. маја/6. јуна и 27. маја/8. јуна 1882, књ. XI, 1620–1622.

⁴³ *Самоуправа*, бр. 84 (3/15. јун 1882). – Шта сад?

⁴⁴ Ј. Продановић, *нав. дело*, 473.

⁴⁵ За варош Јагодину изабран је Димитрије Маринковић, трговац из Јагодине, за срез Крајински округа Крајинског Јован Поповић из Србовлаха и Михаило Поповић из Кобишнице, за срез Гружански округа Крагујевачког Рудоња Недић из Кутлова и Сима Здравковић из Чукојевца, за срез Крагујевачки Јован Гавриловић из Поскурица, за срез Лепенички округа Крагујевачког Стојан Васиљевић, свештеник из Раче, за варош Алексинац Мита Аранђеловић, трговац из Алексинца, за срез Пожаревачки округа Пожаревачког Живко Стевановић из Брежана, за срез Моравски округа Пожаревачког Станојло Драгуљевић, свештеник из Поповца и Милош Милутиновић, трговац из Жабара, за срез Голубачки округа Пожаревачког Милутин Поповић, свештеник из Бикотинаца,

је наставила свој рад 19. јуна 1882. године. Министар унутрашњих дела Милутин Гарашанин је 21. јуна поднео Скупштини предлог измена и допуна Закона о штампи. „Искуство стечено за последњу годину дана показало је да је данашњи закон о штампи непотпун у извесним својим деловима.“ Гарашанин је позвао посланике да усвоје предложене измене у Закону о штампи из 1881. године како би се омогућио несметан рад државних органа власти „јер ни једно дело до сада није могло бити судом коначно расправљено“.⁴⁶ Скупштина је 24. јуна 1882. године усвојила измене и допуне Закона о штампи из 1881. године. Члану 10 Закона о штампи из 1881. године је додата одредба којом се забрана листа предвиђала и за ширење идеја које су „управљене против постојећег државног и друштвеног реда (нихилизам, социјализам, комунизам или дела означена у параграфу 91 кривичног закона).“ Према Закону из 1881. године лист се могао забранити само ако је садржао увреду владара, његове породице и ако је позивао на насилну промену власти и друштвеног уређења земље. Измене Закона о штампи увеле су и прекид застарелости. „Преступи како према овом закону, тако и према кривичном учињени штампом застаревају за три месеца, а злочини за годину дана, рачунајући од дана кад су учињени, или ако је ислеђење предузето од дана последњег акта власти.“ (Чл. 40.) Ранији закон је оптуженим новинарима допуштао да се бране са слободе, док је изменама Закона било предвиђено да се оптужени стави у притвор. Против ове одлуке оптужени се могао жалити Касационом суду.⁴⁷ Нови Закон о штампи изазвао је неслагање међу истакнутим представницима Напредне

за варош Лозницу округа Подрињског Пипо Поповић, за срез Азбуковачки округа Подрињског Крсман Ђукић, трговац из Љубовађе, за срез Подгорски округа Ваљевског Марко Јанчић, трговац из Лопатња, за срез Тамнавски округа Ваљевског Петар Стевановић, свештеник из Кожура, за срез Посавски округа Ваљевског Игњат Гудурић из Обреновца, за варош Крушевац Сима Савић из Крушевца, за варош Пирот Милош Стевановић из Пирота, за варош Зајечар округа Црноречког Милан Симић, члан Општинског суда, за срез Зајечарски округа Зајечарског Урош Милошевић, трговац из Вражогринаца и Алекса Здравковић, трговац из Рготине, за срез Бољевачки округа Зајечарског Илија Стојановић из Бољевца и Младен Зајкеса из Злота, за варош Књажевац Никола Вељковић, прота из Књажевца, за срез Тимочки округа Књажевачког Ђорђе Пешић из Јелашнице, за варош Ужице Стеван Јовановић, трговац из Ужица, за срез Црногорски округа Ужичког Василије Цвијовић из Бјелотића (*Српске новине*, бр. 127 (11/23. јун 1882); А. Раденић, *нав. дело*, 372).

⁴⁶ Архив Србије, фонд Народне скупштине (АС), Фонд Народне скупштине (НС), Ф1–115 – Измене и допуне закона о штампи из 1881. године.

⁴⁷ Ј. Продановић, *нав. дело*, 479–480; А. Раденић, *нав. дело*, 377–378; АС, НС, Ф1–115.

странке. Милан Ђ. Милићевић наводи да је приликом претреса овог Закона у клубу Напредне странке дошло до жучне расправе између Милутина Гарашанина и Мите Ракића. Гарашанин се правдао да је морао да поднесе измене Закона о штампи због опасности од нарушавања јавног реда и мира у земљи. Мита Ракић је поднете измене прокоментарисао на следећи начин: „Ми хоћемо да саранима своје име и као људи и као партија. Ово неколико људи на власти увртело себи у главу да је свако Бизмарк, и у Бизмарковим приликама.“ Чланови странке Милан Ђ. Милићевић, Љубомир Молеровић, Мита Маринковић, Мита Ракић, свештеник Никола Крупежевић и Сава Обрадовић оштро су протестовали против новог Закона о штампи, јер се „тима не постижава оно што се жели и наш углед сарањује пред светом и пред народом“.⁴⁸

Напредњачка влада је 30. јуна 1882. године поднела предлог Закона о установљењу чувара јавне безбедности. Закон је донет по хитном поступку 3. јула 1882. године. То је била коњичка жандармерија коју је Пера Тодоровић назвао „сејмени“, према једном роду јаничарске полиције. Пера Тодоровић наводи да су насиља „сејмена“ над становништвом источне Србије била посебно тешка током 1883. године. „Ова 1883. година могла би се донекле с разлогом назвати и сејменска година“.⁴⁹ Милутин Гарашанин је 25. јуна 1882. године поднео предлог о изменама чланова 5, 6 и 13 Пословника о раду Народне скупштине. Овим изменама је требало омогућити несметан рад парламента, тј. спречити опозицију да врши опструкцију парламента. Укинута су колективне оставке посланика. Предлог измене Пословника о раду Народне скупштине је предвиђао кажњавање посланика новчаном казном од 1.000 динара због одсуства са скупштинских седница услед којих би рад Скупштине био угрожен, тј. Скупштина би изгубила кворум за рад. Овај предлог закона је изазвао жучну расправу у Скупштини. Милан Ђ. Милићевић наводи „да су против тога били многи. У борби се раздражиле страсти“, па су многи посланици захтевали распуштање Скупштине. Упркос свему, Скупштина је усвојила предложене измене Закона о пословном реду 27. јуна 1882. године.⁵⁰

Радикали су крајем 1881. године у већини места у Србији успели да отворе месне одборе странке.⁵¹ На седници Главног одбора странке

⁴⁸ АСАНУ, бр. 9327, Дневник Милана Ђ. Милићевића, од 10/22. и 11/23. и 12/24. јуна 1882. године, књ. XI, 1627–1628.

⁴⁹ П. Тодоровић, *нав. дело*, 108; Д. Јанковић, *нав. дело*, 282.

⁵⁰ АСАНУ, бр. 9327, Дневник Милана Ђ. Милићевића, од 14/26. и 15/27. јуна 1882. године, књ. XI, 1629.

⁵¹ Пера Тодоровић наводи да су радикалски агитатори приликом уписивања нових чланова говорили сељацима који су се плашили да се упишу у странку: „Ево брате

од 17. јула 1882. године је одлучено да се први главни скуп странке одржи од 7. до 9. августа 1882. године у Крагујевцу.⁵² На том скупу, одржаном на Илијиним водама у Крагујевцу, усвојен је програм, статут и изабран први Главни одбор странке, у који су ушли: Никола Пашић, Пера Тодоровић, Раша Милошевић, Коста Таушановић, Гига Гершић, Светомир Николајевић, Светозар Милосављевић, Стева Стевановић, Јован Јошка Симић, а као заменици: Јован Ђаја, Стојан М. Протић, Коста Борисављевић и Милан Банковић. За председника Главног одбора изабран је Никола Пашић, председник Радикалског посланичког клуба, за кога је Раша Милошевић навео „да је већ 1878. године постао гравитациона тачка и центар за народне посланике опозиционе радикалне групе и за све радикалне елементе ван ње.“⁵³ Председник странке Никола Пашић је у свом говору на првом Главном скупу радикалне странке бранио народни суверенитет, јер „у Европи нема народа, који би заслужио да буде неограничени суверен у својој држави као народ српски. Јер нема у Европи ни једне државе, коју је створио сам прости народ. Гуњац и опанак ослободио је ову земљу од силног турског ропства. /.../ Гуњац и опанак – то је народ српски, створио је ову државу краљу, одржава је знојем и трудом, чува је животом и имањем, унапређује знањем и искуством.“⁵⁴

Главни скуп је донео одлуку о оснивању среских и окружних одбора странке. Разлог за ову одлуку треба тражити у отежаној кореспонденцији између Главног одбора и све већег броја месних одбора странке, којима је требало слати закључке и упутства Главног одбора, материјале за упис нових чланова итд.⁵⁵ Поред месних одбора предвиђено је оснивање и среских одбора преко којих би се лакше спроводиле одлуке Главног одбора странке. У ту сврху Главни одбор је 27. септембра 1882. године упутио писмо месном одбору у Алексинцу у коме је захтевао оснивање среских одбора „који ће стајати у вези са окружним и главним одбором“. У писму се апелује на оне месне одборе и чланове странке који нису основали среске одборе да то и ураде. „Многи месни одбори и чланови наше странке помнили су значај донешеног закључка и одмах приступили

потврдила власт.“ Према Тодоровићу „већ при крају ове 1881. године наши помесни одбори почели су замрежавати целу Србију“. (П. Тодоровић, *нав. дело*, 91.)

⁵² АСАНУ, бр. 9777, Записници седница Главног одбора Радикалне странке од 30. маја/11. јуна до 28. новембра/10. децембра 1882. године.

⁵³ *Илустровани радикални алманах: Грађа за педесетогодишњу историју Народне-радикалне странке и политичку историју Србије*, књ. 1, Београд 1924, 55.

⁵⁴ *Записник рада Прве главне скупштине Народне радикалне странке*, Београд 1882, 12–13.

⁵⁵ Д. Јанковић, *нав. дело*, 350.

послу и образовали среске одборе, али многи други одбори и наши другови још нису извршили исто али је стављено дужност.“ Објашњава се значај добре организације странке „јер кад наступе изборна борба или кад се народ позове /.../ да да своје мисли, онда се појављује резултат шта је која странка /.../ урадила и спремила“.⁵⁶

Политички сукоб радикала и напредњака интензивирао се после Главне скупштине Народне радикална странке. Искључена из Скупштине, Радикална странка је кренула у агитацију по Србији у којој је ширила „револуционарни радикализам код сиромашних српских сељака“.⁵⁷ Опасност од организованог отпора сиромашног сељаштва и његове Радикалне странке још више је зближила напредњаке и краља Милана Обреновића.⁵⁸ Краљ је замерао радикалима због њиховог додворавања широким народним масама, величања сељака као јединог истинитог представника српског народа и њихове теорије „о суверености народа“, коју је тумачио као посебно демагошко средство радикала у придобијању народних маса.⁵⁹ На прилику да се обрачуна са радикалима, краљ Милан није дуго чекао. У Саборној цркви, 23. октобра 1882. године, Јелена Илка Марковић, удовица Јеврема Марковића, је покушала да убије краља Милана.⁶⁰ Атентат је краљу послужио као згодна прилика да се обрачуна са радикалима. Захтевао је да се по сваку цену утврди веза између Јелене Илке Марковић и радикала и да се „тако земља ослободи црвене авети“.⁶¹ Јелена Илка Марковић је на саслушању изјавила да је хтела да убије краља Милана како би осветила свог покојног мужа Јеврема Марковића и спасла земљу од његове тираније.⁶²

---

⁵⁶ АС, Лични фонд Милутина Гарашанина – 276.

⁵⁷ В. Нинчић, *Пера Тодоровић*, Београд 1956, 84.

⁵⁸ Д. Јанковић, *нав. дело*, 220.

⁵⁹ С. Рајић, *Милан Обреновић – краљ политичар*, Зборник МС за историју 79–80 (2009) 46.

⁶⁰ АСАНУ, бр. 14556, Заоставштина Драгослава Страњаковића, бр. 14556/8 – Политичке борбе у Србији. Радикална странка – стварање и рад.

⁶¹ В. Казимиrowић, *нав. дело*, 403.

⁶² Таса Ј. Миленковић који је водио саслушање Јелене Марковић је у свом *Дневнику* записао: да је Јелена Марковић на саслушању изјавила да нико осим ње није умешан у атентат, јер „нисам хтела, нити сам потребе имала, да још кога у ову моју ствар увлачим“. Јелена Марковић је после атентата била сигурна да је убила краља Милана, али када јој је Миленковић рекао да је краљ жив и неповређен, она је викнула: „Је ли могуће да мрскога тиранина нисам погодила... Ах... моја несрећна рука... како ме издаде.“ (Т. Миленковић, *Дневник*, књ.1, прир. Ж. Алексић, Београд 2000, 276–277.)

После атентата краљ је говорио Гарашанину и Пироћанцу о потреби зближавања напредњака и либерала, како би се радикалима који су кренули револуционарним путем стало на пут. Замерао је напредњацима и либералима „што се међусобно гложу и пуштају тиме да елементи нереда ојачају“.⁶³ Пошто није успео да натера напредњаке и либерале „на заједнички рад, краљ је почео да се понаша као рањена звер и био је спреман на суспендовање свих слободоумних закона које је Пироћанчева влада донела годину дана раније“. На седници Министарског савета од 7. октобра 1882. године, краљ је издао налог влади да предузме енергичне мере против радикала „на шта су му министри одговорили“ да у борби против радикала не могу „излазити из оквира закона“.⁶⁴ Председник владе Милан Пироћанац је одбио краљев предлог о затварању Главног одбора радикалне странке. „Ми нисмо хтели пристати, да се после атентата Јелене Марковић угледнији радикали стрпају масом у затвор, па да се тек после траже докази за њихово саучешће.“⁶⁵ У то време долази до преговора између радикала и либерала ради потписивања споразума о заједничком деловању против напредњачке владе. Либерали су посебно инсистирали на споразуму у нади да ће своју позицију ојачати како у односу на краља тако и у односу на народ. Доношење одлуке о будућем споразуму Главни одбор Радикалне странке је препустио месним радикалним одборима, који су се изјаснили против споразума. Месни одбори у Ивањици, Горњем Милановцу, Бољевцу, Ваљеву, Нишу, Крушевцу, Пожаревцу, Каменици, Алексиначкој Бањи, Крагујевцу и Смедереву су се изјаснили против, док су одбори у Ужицу, Ћуприји и Алексинцу гласали условно. Шабачки одбор се изјаснио за споразум, док је Месни одбор у Свилајнцу препустио одлуку Главном одбору странке.⁶⁶

Трећи редовни сазив Скупштине за 1883. годину састао се 7. децембра 1882. године. Краљевим указом за председника Скупштине је постављен Милан Кујунџић, а за потпредседника Милош Глишић. Скупштина је отворена престоном беседом 15. децембра 1882. године.⁶⁷ У престоној беседи, краљ је похвалио рад претходног скупштинског сазива и обећао доношење нових закона: о општој царинској тарифи, о оснивању Народне банке, о Берзи ефеката и земаљских производа, о

⁶³ М. Пироћанац, *Белешке*, 39.

⁶⁴ С. Рајић, *нав. дело*, 47–48.

⁶⁵ М. Пироћанац, *Наша завршна реч (поводом дискусије о политици кнеза Михаила)*, Београд 1896, 58.

⁶⁶ АСАНУ, бр. 9778, Записници седница Главног одбора Радикалне странке 1883. године.

⁶⁷ Ј. Продановић, *нав. дело*, 488–449.

оснивању посебних одељења у оквиру Управе фондова „за осигуравање ужитака, издржавања и капитала, као и за осигурање противу пожара, не сужавајући при том слободу таквих радња од стране приватних завода за осигуравање“. На престону беседу Скупштина је 20. децембра 1882. године одговорила адресом која је била обична парафраза беседе. У адреси је истакнуто да ће Народна скупштина „верно тумачити осећања народна /.../ да се слободне установе не проиграју лакомисленошћу појединаца, но да се стално омогући уставан опстанак српске краљевске круне“. Посланик Станојло Драгуљевић је изјавио да се у адреси уопште није говорило о народним потребама и захтевао је да адреса садржи „шира и слободнија права о нашим економским односима“.⁶⁸ Народна скупштина је за кратко време донела неколико важних закона: Закон о основним школама који је увео обавезно основно образовање, Закон о црквеним властима, Закон о Народној банци, Закон о устројству војске и друге. Пошто су јој поднети сви законски предлози, Скупштина је указом од 12. јануара 1883. године распуштена, док је краљ истог дана новим указом сазвао Скупштину у ванредно заседање за 13. јануар 1883. године. Ванредни сазив је трајао до 23. јануара 1883. године.⁶⁹

У престоној беседи од 23. јануара 1883. године краљ је изјавио да је веома задовољан радом Народне скупштине, јер су народни посланици „успели да у свим гранама народнога живота створе земљи поуздану основицу, из које ће се успешним развјетком природно и кроз дуго време тећи последице нове једне епохе и животу Србије“.⁷⁰ После распуштања Скупштине изабране 1880. године, расписани су избори за септембар 1883. године. Напредњачка влада је са изгубљеном популарношћу и опалим политичким угледом ушла у нове парламентарне изборе крајем лета 1883. године.⁷¹ Напредњаци су се хвалили да је последња Скупштина за кратко време донела више закона, него све раније Скупштине заједно. Противзаконити поступци напредњачке владе у вези са радом Народне скупштине изазвали су велико незадовољство широких народних маса, које је почело да се исказује у виду физичког отпора на „неприхватљиве мере и поступке власти“.⁷² До честих сукоба између радикала и напредњака

---

⁶⁸ *Скупштинске беседе краља Милана о стопедесетогодишњици рођења (1854–2004)*, прир. Д. Ковачевић, М. Самарџић, Нови Сад 2005, 125–129; Ј. Продановић, *нав. дело*, 489.

⁶⁹ Ч. Митриновић, М. Н. Брашић, *нав. дело*, 96.

⁷⁰ *Скупштинске беседе краља Милана о стопедесетогодишњици рођења*, 136–137; *Српске новине*, бр. 8 (12/24. јануар 1883).

⁷¹ Д. Јанковић, *нав. дело*, 282–283.

⁷² А. Раденић, *нав. дело*, 410.

долазило је нарочито у источној Србији. Пошто су сељаци у Поречу одбили да жигошу стоку, напредњаци су из Неготина послали 50 „сејмена“ да приморају сељаке Поречког среза да жигошу стоку. У селу Црнојци „сејмени су истукли 12 грађана на мртво име“. ⁷³ Слободан Јовановић наводи да су се избори за „Скупштину приближавали сред опште узрујаности. Изгледало је да земља стоји не пред изборима, него пред грађанским ратом.“ ⁷⁴

На изборима који су били одржани 19. септембра 1883. године, напредњачка влада је доживела тежак пораз. Бирачи су у већини места гласали за радикалске посланике кандидате. Први извештај о резултатима избора стигао је из Зајечара где се Пашић канидидовао за посланика. „До овог часа на Пашића гласова 144, на либералног 5.“ Пера Тодоровић наводи да су резултати избора били познати до седам сати увече. Победу су однели радикали. Према извештају *Самоуправе*, радикали су освојили 76, либерали 23, а напредњаци 35 посланичких места. ⁷⁵ Напредњаци су се трудили да умање изборну победу радикала. Према њиховом извештају радикали су добили 57, либерали 11, напредњаци 35 посланичких места. Тачан број страначки опредељених посланика се није могао утврдити, јер су избори на многим бирачким местима били поништени. Сасвим је сигурно да се у посланички клуб Радикалне странке уписало 72 посланика, док се овај број повећао после неколико дана. Влада Милана Пироћанца је 3. октобра 1883. године поднела оставку коју је краљ најзад уважио. Угледни професор и председник Касационог суда Никола Крстић је у свом *Дневнику* забележио: „Не доводи се у сумњу да су при изборима радикали победили, да је изабрано највише радикалних кандидата и да само може бити говора о већем или мањем броју радикалне већине, опет зато влада чини све што јој је у власти и што би могла чинити, само да је за себе добила већину.“ ⁷⁶ За тежак пораз своје странке на изборима 1883. године, Милан Пироћанац је навео неколико узрока: повећање пореза „што ниједан народ радо не прима“, несавесна и безобзирна опозиција, чију је пропаганду финансирала Русија „јер нема сумње да су и либерали и радикали за време трогодишње борбе много пара утрошили, а ни једни ни други нису имали својих пара за агитацију и штампу“, неспособна полиција која није била у стању да стане на пут опозицији и краљево одбијање да пристане на промену Устава из 1869. године. ⁷⁷

⁷³ Исто, 414.

⁷⁴ С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, књ. 2, 178.

⁷⁵ П. Тодоровић, *нав. дело*, 123.

⁷⁶ Н. Крстић, *Дневник. Јавни живот*, књ.3, од 2/14. јануара 1877. до 21. децембра/2. јануара 1888. године, прир. М. Јагодић, Београд 2006, 119.

⁷⁷ М. Пироћанац, *Белешке*, 108.

Уместо да се споразуме са радикалима који су освојили највећи број гласова, краљ Милан је поверио мандат за састав нове владе старом полицајцу и бирократи Николи Христићу. На челу владе Христић се налазио од 3. октобра 1883. године до 19. фебруара 1884. године.⁷⁸ Долазак Николе Христића на чело владе *Самоуправа* је прокоментарисала на следећи начин: „Сви ми знамо што значи долазак на владу Николе Христића. Христић је човек који се родио у неуставности, одрастао у неуставности и владао у неуставности. /.../ Његов долазак на управу то је објава рата младој српској уставности, то је повратак у најцрњу реакцију...“⁷⁹

Самоуправа је објавила велики број чланака уперених против председника владе Николе Христића. Непрекидно се понављало да „Христић није дошао да шири парламентаризам у Србији“, већ да учврсти постојећи полицијско-бирократски систем владавине. Сукоб између радикала и Христићеве владе је био неизбежан – „само се чекало време и место боја“.⁸⁰ Најзначајнији догађај за време краткотрајне владе Николе Христића била је Тимочка буна, која је избила у јесен 1883. године. Корене те буне требало би потражити у политичким односима између радикала – краља Милана и напредњака, почев од краја 1881. године, о којима је већ било речи.⁸¹ Уз помоћ полиције, Христићева влада је на скупштинским изборима одржаним 6. фебруара 1884. године обезбедила напредњацима апсолутну већину у Народној скупштини, у којој је било изабрано само неколико опозиционих посланика. Однос између краља Милана и председника владе Николе Христића убрзо се погоршао због Христићевих захтева да се владини посланици одреде без обзира на њихову страначку припадност. Краљ Милан није пристао на то, већ је тражио да они буду постављени из редова напредњака. Слободан Јовановић наводи да „Христић није научио да влада партијски него бирократски и када је увидео да краљ и Скупштина желе партијску владу, он је дао оставку,“ 19. фебруара 1884. године.⁸²

---

⁷⁸ Ј. Продановић, *нав. дело*, 493.

⁷⁹ *Самоуправа*, бр. 118 (22. септембар/4. октобар 1883).

⁸⁰ П. Милосављевић, *Тимочка буна 1883. године, Тимочка буна 1883. и њен друштвено политички значај за Србију XIX века*, Зборник радова, Београд 1986, 13.

⁸¹ Д. Јанковић, *нав. дело*, 284.

⁸² С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, књ. 2, 202.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Архиви – Archives

- Архив Србије. [Arhiv Srbije]
- Фонд Народна Скупштина АС, НС. [Fond Narodna skupština]
- Лични фонд Милутина Гарашанина. [Lični fond Milutina Garašanina]
Архив Српске академије наука и уметности. [Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti]
- Дневник Милана Ђ. Милићевића. [Dnevnik Milana Ђ. Milićevića]
- Заоставштина Драгослава Страњаковића. [Zaoštavština Dragoslava Stranjakovića]
- Записници седница Главног одбора Радикалне странке 1882. године. [Zapisnici sednica Glavnog odbora Radikalne stranke 1882. godine]
- Записници седница Главног одбора Радикалне странке 1883. године. [Zapisnici sednica Glavnog odbora Radikalne stranke 1883. godine]

Извори – Primary Sources

- Записник рада Прве главне скупштине Народне радикалне странке*, Београд 1882. [Zapisnik rada Prve glavne skupštine Narodne radikalne stranke, Beograd 1882]
Илустровани радикални алманах: Грађа за педесетогодишњу историју Народне-радикалне странке и политичку историју Србије, књ. 1, Београд 1924. [Ilustrovani radikalni almanah: Građa za pedesetogodišnju istoriju Narodne-radikalne stranke i političku istoriju Srbije, knj.1, Beograd 1924]
Крстић Н., *Дневник, Јавни живот*, књ.3, од 2/14. јануара 1877. до 21. децембра/2.јануара 1888. године, прир. М. Јагодић, Београд 2006. [Krstić N., Dnevnik, Javni život, knj.3, od 2/14. januara 1877. do 21. decembra/2. januara 1888. godine, прир. М. Jagodić, Beograd 2006]
Милenkовић Т., *Дневник*, књ. 1, прир. Ж. Алексић, Београд 2000. [Milenković T., Dnevnik, knj. 1, прир. Ž. Aleksić, Beograd 2000]
Милошевић Р., *Тимочка буна, Успомене*, Београд 1923. [Milošević R., Timočka buna, Uspomenе, Beograd 1923]
Никола Пашић у Народној скупштини, књ. 1, прир. Л. Перовић, Београд 1997. [Nikola Pašić u Narodnoj skuštini, knj. 1, прир. L. Perović, Beograd 1997]
Пироћанац М., *Белешке*, прир. С. Рајић, Београд 2004. [Piroćanac M., Beleške, прир. S. Rajić, Beograd 2004]
Програми и статуту српских политичких странака до 1918. године, прир. В. Крстић, Р. Љушић, Београд 1997. [Programi i statuti srpskih političkih stranaka do 1918. godine, прир. V. Krestić, R. Ljušić, Beograd 1997]
Скупштинске беседе краља Милана о стопедесетогодишњици рођења (1854–2004), прир. Д. Ковачевић, М. Самарџић, Нови Сад 2005. [Skupštinske besede kralja Milana o stopedesetogodišnjici rođenja (1854–2004), прир. D. Kovačević, M. Samardžić, Novi Sad 2005]
Стенографске белешке Народне скупштине 1880/81, књ.1, Београд 1881. [Stenografske beleške Narodne skupštine 1880/81, knj. 1, Beograd 1881]

Тодоровић П., *Крвава година*, прир. Л. Перовић, Београд 1991. [Todorović P., *Krvava godina*, прир. L. Perović, Beograd 1991]

Новине – Newspapers

Политика. [Politika]

Самоуправа. [Samouprava]

Српске новине. [Srpske novine]

Литература – Secondary Works

Историја српског народа, V/1, Београд 1994. [Istorija srpskog naroda, V/1, Beograd 1994]

Јанковић Д., *Рађање парламентарне демократије. О политичким странкама у Србији XIX века*, Београд 1997. [Janaković D., *Rađanje parlamentarne demokratije. O političkim strankama u Srbiji XIX veka*, Beograd 1997]

Јовановић С., *Влада Милана Обреновића*, књ. 1, Београд 1990. [Jovanović S., *Vlada Milana Obrenovića*, књ. 1, Beograd 1990]

Јовановић С., *Влада Милана Обреновића*, књ. 2, Београд 1990. [Jovanović S., *Vlada Milana Obrenovića*, књ. 2, Beograd 1990]

Казимиrowић В., *Никола Пашић и његово доба 1845–1926*, књ. 1, Београд 1990. [Kazimirović V., *Nikola Pašić i njegovo doba 1845–1926*, књ. 1, Beograd 1990]

Милосављевић Р., *Тимочка буна 1883. године*, Тимочка буна 1883 и њен друштвено политички значај за Србију XIX века, Зборник радова, Београд 1986. [Milosavljević R., *Timočka buna 1883. godine*, Тимочка buna 1883 i njen društveno politički značaj za Srbiju XIX veka, Zbornik radova, Beograd 1986]

Митриновић Ч., Брашић М., *Југословенске Народне скупштине и Сабори*, Београд 1939. [Mitrićević Č., Brašić M., *Jugoslovenske Narodne skupštine i Sabori*, Beograd 1939]

Нинчић В., *Пера Тодоровић*, Београд 1956. [Ninčić V., *Pera Todorović*, Beograd 1956]

Пироћанац М., *Наша завршна реч (поводом дискусије о политици кнеза Михаила)*, Београд 1896. [Piroćanac M., *Naša završna reč (povodom diskusije o politici kneza Mihaila)*, Beograd 1896]

Продановић Ј., *Историја политичких странака и струја у Србији*, књ. 1, Београд 1947. [Prodanović J., *Istorija političkih stranaka i struja u Srbiji*, књ. 1, Beograd 1947]

Протић С., *Одломци из уставне и народне борба у Србији*, књ. 1, Београд 1911. [Protić S., *Odlomci iz ustavne i narodne borbe u Srbiji*, књ. 1, Beograd 1911]

Раденић А., *Радикална странка и тимочка буна*, књ. 1, Зајечар 1988. [Radenić A., *Radikalna stranka i timočka buna*, књ. 1, Zaječar 1988]

Рајић С., *Милан Обреновић. краљ политичар*, Зборник МС за историју 79–80 (2009) 43–58. [Rajić S., *Milan Obrenović, kralj političar*, Zbornik MS za istoriju 79–80 (2009) 43–58]

Тодоровић Д., *Народни трибун Ранко Тајсић*, Београд 1983. [Todorović D., *Narodni tribun Ranko Tajsic*, Beograd 1983]

Трифунковић М., *Историја Радикалне странке од постанка до 1917. године*, Београд 1998. [Trifunović M., *Istorija Radikalne stranke od postanka do 1917. godine*, Beograd 1998]

А. Шемјакин, *Идеологија Николе Пашића 1868–1891*, Београд 2008. [Šemjakin A., *Ideologija Nikole Pašića 1868–1891*, Beograd 2008]

Miroslav D. Pešić

**POLITICAL FIGHTS IN THE KINGDOM OF SERBIA
IN 1882–1883**

Summary

At the beginning of 1881, modern organized political parties in Serbia emerged: the People's Radical, Progressive and Liberal. By that time, the deputies performed individually at the National Assembly, and after 1881 they acted in accordance with the party program, respecting party discipline. Along with King Milan Obrenović, the Radical Party already turned into one of the decisive factors in the political life of the country in 1882. The political crisis caused by the collapse of the "General Company" in February 1882 could not be overcome, as radical deputies abandoned the assembly and thereby stripped it of legitimacy. The parliamentary system ceased functioning in the country, since the constitutionally envisioned quorum could not be secured. This situation led to large polarization in the country, which increasingly took on the form of an open conflict, since at the beginning of 1882, all means for political co-operation between the Progressive Party and the Radical Party were exhausted. The polarization in Serbia quickly pushed both sides into direct confrontation. Demanding the consistent implementation of its program, and having the vast support of the broad masses, the Radical Party represented a threat to the entire social and political order, which was finally manifested in the outbreak of the Timok Rebellion in 1883.

Keywords: Radical party, political fights, Progressive Party, National Assembly, elections.

Чланак примљен: 13. 02. 2019.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 03. 06. 2019.